

POSTANOWIENIE

Dnia 5 kwietnia 2019 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Marta Romańska (przewodniczący)

SSN Katarzyna Tyczka-Rote

SSN Kazimierz Zawada (sprawozdawca)

w sprawie z wniosku Z. S.
przy uczestnictwie B. T., F. T. i T. M.
o podział majątku i dział spadku,
po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej
w dniu 5 kwietnia 2019 r.,
skargi kasacyjnej wnioskodawczyni
od postanowienia Sądu Okręgowego w W.
z dnia 16 października 2017 r., sygn. akt V Ca (...),

**uchyła zaskarżone postanowienie w części zmieniającej
postanowienie Sądu Rejonowego w W. z dnia 14 czerwca 2016 r.
(sygn. akt I Ns (...)) i w części oddalającej apelację
wnioskodawczyni oraz w części orzekającej o kosztach
postępowania odwoławczego i w tym zakresie przekazuje sprawę
Sądowi Okręgowemu w W. do ponownego rozpoznania i
rozstrzygnięcia o kosztach postępowania kasacyjnego.**

UZASADNIENIE

Sąd Rejonowy orzekając po raz kolejny w toczącej się od kilkunastu lat sprawie o dział spadku po W. T. i podział majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej małżeńskiej wnioskodawczyni Z. S. i W. T. - z udziałem T. M., F. T. i B. T. - postanowieniem z dnia 14 czerwca 2016 r. dokonał podziału majątku wspólnego.

Ustawowa wspólność majątkowa małżeńska wnioskodawczyni i W. T. powstała 24 czerwca 1976 r., w dniu zawarcia małżeństwa, a ustała 24 maja 1990 r., wskutek rozwodu.

W. T. zmarł 9 listopada 1991 r.

Uczestniczka T. M., pierwsza żona W. T. (rozwidli się 27 maja 1975 r.), jest spadkobierczynią ustawową B. T., zmarłej 4 września 2005 r. córki jej i W. T., dziedziczącej po W. T. na podstawie testamentu. F. T. - spadkobierca testamentowy W. T. - jest synem jego i T. M., a B. T. - również dziedziczący na podstawie testamentu po W. T., jego synem z jego drugiego małżeństwa z wnioskodawczynią. F. T. i B. T. dziedziczą także na podstawie ustawy po B. T.

Sąd Okręgowy na skutek apelacji wnioskodawczyni i B. T. oraz apelacji T. M. i F. T. postanowieniem z dnia 16 października 2017 r.: częściowo zmienił postanowienie Sądu Rejonowego z dnia 16 czerwca 2016 r. (pkt I.2, pkt I.3, pkt II), częściowo je uchylił i przekazał sprawę w tym zakresie do ponownego rozpoznania (pkt III i VII), poza tym obie apelacje oddalił.

Wnioskodawczyni zaskarżając postanowienie Sądu Okręgowego z dnia 16 października 2017 r. w części, w jakiej zmieniony został nim pkt I.2. i pkt I.3 postanowienia Sądu Rejonowego z dnia 16 czerwca 2016 r. i w części oddalającej apelację wnioskodawczyni oraz orzekającej o kosztach postępowania odwoławczego, przytoczyła jako podstawy kasacyjne: naruszenie art. 1038 § 1 k.c. w związku z art. 46 k.r.o. i art. 922 k.c., naruszenie art. 888 § 1 i art. 890 k.c., naruszenie art. 45 § 2 k.r.o. w brzmieniu obowiązującym przed 20 stycznia 2005 r., naruszenie art. 684 i 618 w związku z art. 567 § 1 i 3 k.p.c. oraz naruszenie art. 328 § 2 w związku z art. 13 § 2 k.p.c.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Na obecnym etapie postępowania zasadniczym przedmiotem sporu jest rozliczenie nakładów z majątku wspólnego wnioskodawczyni i byłego jej męża W. T. na nieruchomość przy ul. T. (działki nr 26, 29 i 33) i nieruchomość przy ul. M. („W.”) w W., a także nakładów wnioskodawczyni z jej majątku odrębnego (w terminologii sprzed 20 stycznia 2005 r.) na nieruchomość przy ul. T. - w czasie kiedy obie te nieruchomości stanowiły własność E. T., matki W. T.; których właścicielem następnie stał się on sam, jako jedyny spadkobierca swej matki, zmarłej w dniu 7 maja 1987 r., a więc, w czasie, kiedy pozostawał on we wspólności majątkowej małżeńskiej z wnioskodawczynią.

W punkcie I postanowienia Sądu Rejonowego z dnia 16 czerwca 2016 r., ustalającym skład majątku wspólnego (dorobkowego w terminologii sprzed 20 stycznia 2005 r.), została zaliczona do tego majątku, w podpunkcie 2 (I.2): wierzytelność w kwocie 394.015,50 zł z tytułu nakładów z majątku dorobkowego na nieruchomość wchodzącą w skład majątku odrębnego W. T., stanowiącą działki ewidencyjne nr 26, 29 i 33 przy ul. T. w W., o powierzchni 2,7316 ha, a w podpunkcie 3 (I.3): wierzytelność w kwocie 5.636 zł z tytułu nakładów z majątku dorobkowego na nieruchomość wchodzącą w skład majątku odrębnego W. T. przy ul. M. w W., o powierzchni 1.696 m², oznaczoną jako „W.”.

Z ustaleń dokonanych w sprawie przez Sąd Rejonowy wynika, że kwota 33.836 zł z sumy 394.015,50 zł, wymienionej w punkcie I.2. postanowienia, odpowiada wartości nakładów z majątków odrębnych wnioskodawczyni i W. T. na nieruchomość przy ul. T., w postaci budynku rekreacyjnego („m.”), poniesionych przed zawarciem małżeństwa, kiedy pozostawali oni w związku nieformalnym. W tym czasie spłacili, z własnych środków, w równym zakresie, pożyczkę udzieloną W. T. przez A. P. na budowę (odbudowę) tego domku, w którym mieszkali do czasu nabycia w 1979 r. mieszkania spółdzielczego. Pozostała część kwoty 394.015,50 zł, wymienionej w punkcie I.2. postanowienia, odpowiada wartości nakładów z majątku wspólnego na nieruchomość przy ul. T., w postaci budynku mieszkalnego, wiaty garażowej, budynku gospodarczego i szklarni. Istotnym źródłem finansowania tych inwestycji na nieruchomości przy ul. T. były dochody z produkcji tasiemek do kwiatów, uruchomionej przez W. T. na początku lat osiemdziesiątych, przy użyciu specjalnej linii technologicznej.

Kwota 5.636 zł wskazana w punkcie I.3. postanowienia Sądu Rejonowego odpowiada wartości nakładów z majątku wspólnego na ogrodzenie nieruchomości przy ul. M.

W ocenie Sądu Rejonowego, nie stanowiło przeszkody do uwzględnienia w wydanym postanowieniu jako składnika majątku dorobkowego wierzytelności z tytułu nakładów z majątku wspólnego na nieruchomość przy ul. T., w postaci budynku mieszkalnego i wiaty garażowej, to że oba te obiekty spłonęły; pierwszy w 1998 r., a drugi w 2000 r.

Połowa kwot wymienionych w punkcie I.2 i I.3 została objęta obowiązkiem spłat wnioskodawczyni przez osoby dziedziczące majątek W. T.

Linia technologiczna do produkcji tasiemek, mimo iż była składnikiem majątku wspólnego w chwili ustania wspólności majątkowej małżeńskiej, nie została objęta w postanowieniu Sądu Rejonowego z dnia 14 czerwca 2016 r. podziałem, ponieważ nie zachowała się. Została sprzedana po rozwodzie przez W. T. W. T. za cenę w wysokości 40.000 dolarów, płatną w ratach. J. M., wykonawca testamentu W. T., otrzymał od W. T. tytułem zapłaty ceny za linię technologiczną 9.800 dolarów amerykańskich. Kwota ta została wypłacona w równych częściach spadkobiercom W. T. Sąd Rejonowy w rozliczeniach między wnioskodawczynią a spadkobiercami, dotyczących linii technologicznej wchodzącej do majątku wspólnego, uwzględnił tylko tę kwotę. W uzasadnieniu podkreślił brak w sprawie materiału faktycznego, który mógłby posłużyć do oceny wartości zbytej linii technologicznej i zweryfikowania ustalonej w umowie ceny sprzedaży tej linii.

Zmieniony postanowieniem Sądu Okręgowego z dnia 16 października 2016 r. punkt I.2. postanowienia Sądu Rejonowego z dnia 14 czerwca 2016 r. wymienia jako składnik majątku dorobkowego: wierzytelność w kwocie 20.000 dolarów amerykańskich z tytułu ceny sprzedaży W. T. linii technologicznej do produkcji tasiemek, a punkt I.3, po zmianie dokonanej postanowieniem Sądu Rejonowego z dnia 14 czerwca 2016 r., brzmi: „oddalić wniosek Z. S. o rozliczenie nakładów na nieruchomości”, o których była mowa wyżej, czyli na nieruchomości położone przy ul. T. i przy ul. M. w W.

Sumę 20.000 dolarów amerykańskich Sąd Okręgowy objął w zmienionym punkcie II postanowienia Sądu Rejonowego rozliczeniem, polegającym na

zasądzeniu od uczestników na rzecz wnioskodawczyni tytułem spłat, kwot, składających się na tę sumę.

Przyczyną oddalenia - które znalazło wyraz w zmianie punktu I.3 postanowienia Sądu Rejonowego z dnia 16 czerwca 2016 r. – żądania wnioskodawczyni rozliczenia nakładów na nieruchomości przy ul. T. i ul. M. było uznanie przez Sąd Okręgowy, że inwestycje wnioskodawczyni i jej męża na nieruchomościach jego matki E. T., były w rzeczywistości, nie - tak jak uważa wnioskodawczyni i jak przyjął Sąd Okręgowy w zaskarżonym postanowieniu - nakładami podlegającymi rozliczeniu w postępowaniu o podział majątku wspólnego, lecz nieuwzględnianymi w tym postępowaniu darowiznami na rzecz matki męża, E. T., właścicielki nieruchomości.

Nie jest jasne, czy taka, radykalnie różna od przyjętej przez Sąd Rejonowy, ocena inwestycji wnioskodawczyni i jej męża z majątku dorobkowego, a wcześniej z ich majątków odrębnych, na nieruchomości E. T., była wyrazem przyjęcia przez Sąd Okręgowy za podstawę orzeczenia innego stanu faktycznego niż stwierdzony przez Sąd Rejonowy, czy też stanowiła wyraz jedynie odmiennej kwalifikacji prawnej ustaleń faktycznych poczynionych przez Sąd Rejonowy - przy akceptacji samych tych ustaleń (uznania ich za własne). Utrudnia to kontrolę kasacyjną zaskarżonego postanowienia Sądu Okręgowego, dlatego zasadny jest w tym zakresie podniesiony w skardze kasacyjnej zarzut naruszenia art. 328 § 2 k.p.c., mającego zastosowanie na podstawie odesłania zawartego w art. 391 § 1 k.p.c. także do wyroków sądów odwoławczych - a w związku z art. 13 § 2 k.p.c. - również postanowień sądów odwoławczych w sprawach nieprocesowych (zob. co do naruszenia art. 328 § 2 k.p.c. jako podstawy kasacyjnej, z obszernego orzecznictwa, np. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 19 grudnia 2003 r., II CK 80/02, 16 czerwca 2016 r., V CSK 581/15, i 24 kwietnia 2018 r., V CSK 292/17).

Niezależnie od tego, ustalenia faktyczne poczynione w sprawie przez Sąd Rejonowy - gdyby w zajętych przez Sąd Okręgowy stanowisku dopatrywać się jedynie odmiennej ich kwalifikacji prawnej od przyjętej przez Sąd Rejonowy - nie dają podstaw do takiej odmiennej ich kwalifikacji.

Pojęcie nakładów na rzecz jest kategorią szerszą, wchodzi w zakres hipotezy nie tylko normy art. 45 k.r.o., ale i hipotez norm innych przepisów

(zob. w szczególności art. 226 i 408 k.c.). Łączy się ono co do zasady z posiadaniem i korzystaniem z rzeczy przez czyniącego nakłady, do której tytuł prawny ma inna osoba (lub także inna osoba). Obowiązek zwrotu nakładów w relacji między tą osobą i tym, kto je poniósł, jest ujmowany jako niezależny od tego, czy do nakładów doszło przez czynność prawną, czy przez działania faktyczne.

Okoliczności niniejszej sprawy są charakterystyczne dla przypadków, w których pojawia się problem nakładów na rzecz i ich rozliczenia na zasadach dla tych przypadków przewidzianych. W stanie faktycznym ustalonym przez Sąd Rejonowy brak jakichkolwiek elementów mogących wskazywać, że w sprawie doszło do zawarcia umowy darowizny z E. T. Nie ma podstaw do udzielenia odpowiedzi na pytania: kto zawarł umowę darowizny z E. T. - sam syn czy syn i synowa razem; kiedy umowa darowizny została zawarta; co było konkretnie przedmiotem umowy darowizny; jaką dokładnie treść miała ta umowa; w jakiej chwili stała się ona ważna pod względem wymaganej formy (art. 890 k.c.); w czym przejawiała się wola kontrahentów E. T. działania szcudrobliwego na jej rzecz? Ze względu na określone ustawowe wymagania co do treści i formy umowy darowizny oraz wyjątkowy reżim prawny, któremu umowa darowizny podlega, zalecana jest powściągliwość w rozszerzaniu zakresu zastosowania przepisów o darowiźnie na sytuacje mogące budzić wątpliwości co do ich kwalifikacji jako umowy darowizny (por. w związku z tym np. orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia 5 maja 1993 r., III CZP 52/93, i 3 października 2007 r., IV CSK 193/07).

W konsekwencji zasadny jest nie tylko zarzut naruszenia art. 328 § 2 k.p.c., ale i podniesiony także w skardze w związku z przyjętą w zaskarżonym postanowieniu podstawą oddalenia żądanie rozliczenia nakładów na nieruchomości przy ul. T. i ul. M. zarzut naruszenia art. 888 § 1 oraz art. 890 k.c.

Zgodnie z art. 45 § 1 k.r.o. w brzmieniu sprzed 20 stycznia 2005 r., każdy z małżonków powinien zwrócić wydatki i nakłady poczynione z majątku wspólnego na jego majątek odrębny.

Rozliczenie roszczeń z tego tytułu powinno nastąpić w postępowaniu o podział majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej między małżonkami (art. 567 § 1 k.p.c. oraz art. 1038 § 1 k.c. w związku z art. 46 k.r.o.).

Z mocy art. 618 § 2 i 3 w związku z art. 686 i 688 oraz 567 § 3 k.p.c., dochodzenie roszczeń z tytułu rozliczenia wydatków i nakładów z majątku wspólnego na majątek odrębny (obecnie: osobisty) nie jest dopuszczalne po uprawomocnieniu się postanowienia o podziale majątku wspólnego, choćby roszczenia te nie zostały zgłoszone w postępowaniu o podział majątku i nie były objęte postanowieniem sądu o podziale.

Inaczej jest, gdy w skład majątku wspólnego wchodzi wierzytelność o zwrot nakładów z majątku wspólnego na nieruchomość stanowiącą własność osoby trzeciej. Nie ma przeszkód, aby taka wierzytelność została objęta postępowaniem o podział majątku wspólnego. Przyznanie takiej wierzytelności jednemu z małżonków wymaga oszacowania jej wartości (wartość nominalna wierzytelności pieniężnej nie może być uznana za rozstrzygającą) i zasądzenia na rzecz drugiego małżonka odpowiedniej spłaty. Jeżeli żaden z małżonków nie zgadza się na przyznanie mu wierzytelności w całości, sąd dokonuje podziału wierzytelności, przyznając każdemu z małżonków odpowiednią ułamkową jej część, bez oznaczenia wartości. Skutkiem nieobjęcia postanowieniem o podziale takiej wierzytelności - wynikającym z art. 618 § 2 i 3 w związku z art. 686 i 688 oraz 567 § 3 k.p.c. - jest jedynie utrata możliwości późniejszego jej zgłoszenia przez jednego małżonka w stosunku do drugiego. Nieobjęcie takiej wierzytelności postanowieniem o podziale nie pozbawia natomiast żadnego z małżonków możliwości dochodzenia od dłużnika jej połowy - a w razie ustalenia nierównych udziałów w majątku wspólnym, dochodzenia od dłużnika innej jej części, odpowiadającej ustalonemu udziałowi w majątku wspólnym (uchwały Sądu Najwyższego z dnia 3 kwietnia 1970 r., III CZP 18/70), 19 grudnia 1973 r., III CZP 65/73, 11 maja 1978 r., III CZP 103/ 77, i 13 lutego 1987 r., III CZP 3/87, oraz postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 30 stycznia 2008 r., III CSK 257/07).

Uwagi te zachowują aktualność w odniesieniu do innych wierzytelności wchodzących w skład majątku wspólnego, wobec osób trzecich; jak i takich wspólnych wierzytelności wobec osób trzecich, które powstały po ustaniu wspólności majątkowej małżeńskiej, a przed podziałem majątku wspólnego. W tym kontekście uzasadnione wątpliwości nasuwa zarówno rozstrzygnięcie Sądu Okręgowego w zakresie odnoszącym się do wierzytelności z tytułu sprzedaży linii

technologicznej, jak i żądanie skarżącej dotyczące uwzględnienia tej wierzytelności w punkcie I.2 postanowienia Sądu Rejonowego w kwocie 40.000 USD.

W zakresie odnoszącym się do inwestycji na nieruchomości przy ul. T. - z wyjątkiem budowy (odbudowy) budynku rekreacyjnego („małego domku”) - oraz na nieruchomości przy ul. M., chodzi o wierzytelności, które powstały jako wierzytelności o zwrot nakładów z majątku wspólnego na nieruchomości stanowiące własność osoby trzeciej. To mogłoby przemawiać za stosowaniem do tych wierzytelności art. 618 § 2 i 3 w związku z art. 686 i 688 oraz 567 § 3 k.p.c. w zakresie omówionym wyżej w odniesieniu do wierzytelności o zwrot nakładów z majątku wspólnego na nieruchomość stanowiącą własność osoby trzeciej. Ze względu jednak na to, że W. T. nabył własność nieruchomości przy ul. T. i M. w wyniku dziedziczenia (art. 922 § 1 k.c.) w trakcie pozostawania we wspólności majątkowej małżeńskiej, do wierzytelności o zwrot nakładów z majątku wspólnego na te wierzytelności przepisy art. 618 § 2 i 3 w związku z art. 686 i 688 oraz 567 § 3 k.p.c. powinny znajdować zastosowanie w takim zakresie i z takimi skutkami, jak w odniesieniu do wierzytelności o zwrot nakładów z majątku wspólnego na majątek odrębny (osobisty) jednego z małżonków. Brak racjonalnych podstaw do różnicowania obu sytuacji.

Błędnie uznał Sąd Okręgowy, że - inaczej niż przyjął Sąd Rejonowy - przeszkodę do objęcia rozliczeniem wierzytelności z tytułu nakładów z majątku wspólnego na nieruchomość przy ul. T., w postaci budynku mieszkalnego i wiaty garażowej, stanowiło także to, że oba te obiekty spaliły się po ustaniu wspólności majątkowej małżeńskiej wnioskodawczyni i W. T.

Składniki majątku wspólnego, które nie istnieją w chwili podziału, nie podlegają oczywiście podziałowi (por. w związku z tym np. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 26 czerwca 2013 r., II CSK 583/12). Kwestia ta jest jednak nieaktualna w odniesieniu do wspomnianych obiektów, ponieważ nie wchodziły one w skład majątku wspólnego. Co więcej kwestia ta jest w ogóle nieaktualna w odniesieniu do nakładów z majątku wspólnego na majątek odrębny - a jak wyżej wyjaśniono, tak właśnie należy finalnie w sprawie potraktować nakłady w postaci budynku mieszkalnego i wiaty garażowej na nieruchomość przy ul. T. - ponieważ

przedmioty należące do majątku odrębnego pozostają w samym swym założeniu poza podziałem majątku wspólnego.

Jeżeli chodzi o rozliczenia z tytułu nakładów - i to nie tylko nakładów z majątku wspólnego na majątek odrębny (osobisty), ale i nakładów z majątku odrębnego (osobistego) na majątek wspólny, to art. 45 § 1 k.r.o. nie uzależnia dopuszczalności tych rozliczeń od istnienia w chwili podziału przedmiotu, na który nakłady zostały dokonane. Na podstawie art. 45 k.r.o. można żądać zwrotu tylko równowartości poczynionych wydatków i nakładów, uwzględniając ich stan z chwili dokonania, a ceny - z daty orzekania o zwrocie (por. postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 30 stycznia 2008 r., III CSK 257/07, i 9 maja 2013 r., II CSK 593/12).

Szczególnego potraktowania w sprawie wymaga też kwestia rozliczenia nakładów z majątków odrębnych na nieruchomości przy ul. T., w postaci budynku rekreacyjnego. Oczywiście roszczenia z tego tytułu - inaczej niż przyjął Sąd Rejonowy - nie mogą wchodzić w skład majątku wspólnego. Nieporozumieniem byłoby także objęcie rozliczeniem w sprawie tych nakładów w części pochodzącej z majątku odrębnego W. T. - skoro nieruchomość przy ul. T. przypadła nie wnioskodawczyni, lecz spadkobiercom W. T. Nie powinno jednak być przeszkód do rozliczenia w sprawie tych nakładów w zakresie, w jakim pochodzą one z majątku odrębnego wnioskodawczyni. Wprawdzie co do zasady niedopuszczalne jest rozliczenie w postępowaniu o podział majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej małżeńskiej nakładów z majątku odrębnego (osobistego) jednego z małżonków na majątek odrębny (osobisty) drugiego z nich, ale wyjątkowo należy dopuścić odstępstwo od tego, gdy przemawia za tym w sprawie potrzeba „kompleksowego rozliczenia całości nakładów w jednym postępowaniu” (uchwała Sądu Najwyższego z dnia 16 grudnia 1980 r., III CZP 46/80, wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 czerwca 2002 r., IV CSK 1108/00, i postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 9 maja 2003 r., V CKN 363/01). W sprawie - jak trafnie przyjął Sąd Rejonowy - taka szczególna wyjątkowa sytuacja niewątpliwie występuje.

Artykuł 45 § 2 k.r.o. w brzmieniu sprzed 20 stycznia 2005 r. nakazywał - identycznie jak obecnie obowiązujący art. 45 § 3 k.r.o. - stosowanie

poprzedzających go przepisów art. 45 k.r.o. odpowiednio w wypadku, gdy dług jednego z małżonków został zaspokojony z majątku wspólnego (zob. co do tej regulacji - w szczególności co do zakresu jej zastosowania - postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 9 maja 2013 r., II CSK 593/12).

W sprawach o podział majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej małżeńskiej - podobnie jak i w pozostałych sprawach tzw. działowych - związek zaskarżonej części postanowienia z resztą zaskarżonego postanowienia uzasadnia ograniczenie zakazu *reformationis in peius* (zob. np. uzasadnienie uchwały Sądu Najwyższego z dnia 9 maja 2008 r., III CZP 26/08, oraz postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 17 września 1999 r. I CKN 379/98, i 12 lipca 2018 r., II CZ 7/18).

Mając to na względzie, Sąd Najwyższy na podstawie art. 398¹⁵ § 1 w związku z art. 13 § 2 k.p.c. orzekł jak w sentencji.

jw